

Cselekvésből tér

Az épített környezet váratlan emberi használatának téralakító tulajdonságait feltáró vizsgálatok Budapesten

PhD doktori értekezés téziszülete

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Csonka Pál Doktori Iskola
Építészmérnöki Kar
Urbanisztika Tanszék

témavezető: Dr. habil. Benkő Melinda PhD egyetemi docens

Budapest, 2020

Bevezető: a kutatás célja, kérdésfelvetése

A mindennapi élet során gyakran lehet találkozni olyan helyzetekkel, amikor a körülöttünk levő tárgyakat egy cél érdekében azok tervezett funkciójától eltérően használjuk. Ez a jelenség megfigyelhető épületek tereinek kapcsán is: bizonyára mindenki volt már tanúja olyan esetnek, amikor például egy lakás vagy egy középület egyes helyiségeit egy azokban lezajló esemény idejére az emberek másképpen használták, mint ahogyan az eredeti rendeltetésükből, illetve a megszokásokból következne. Az épületekből kilépve a város különböző helyszínei szintén terepként szolgálnak hasonló tapasztalatok gyűjtéséhez. Az ilyen eseményeket alkotó emberi cselekvések megnevezésére alkalmazom jelen dolgozatban a *váratlan használat* kifejezést, mely további specifikációt igényel. A *váratlan* jelző társadalmi kontextusban értelmezendő: azoknak a megszokott, mindennapi életet uraló szabályoknak, rituáléknak és a dolgokat értelmező gondolati rendszereknek ellentettjeként fogalmazható meg, amelyeket az adott társadalom létrehoz saját működése végett, és rá is kényszerít tagjaira, akik ezeket elsajátítva képesek tájékozódni a világban. A váratlanság ezzel a renddel való szándékos vagy szándékolatlan szembenállást, vagyis rendellenességet jelent. Egy eseményről nem lehet önmagában megítélni, hogy váratlan-e vagy sem, csakis egy konkrét társadalmi rendbe ágyazott valós helyszínnel, illetve tárggyal együtt. A *használat* pedig olyan egyéni vagy kollektív emberi cselekvéseket jelöl, melyek igénybe vesznek egy tárgyat vagy területet egy meghatározott cél elérésének érdekében.

A dolgozatban ismertetett kutatás alapkérdései a váratlan használatok és az épített környezet kapcsolatának viszonyára vonatkoznak: **milyen hatással van a váratlan használat megjelenése az adott helyszín fizikai és társadalmi kontextusára? Hogyan hat a helyszín fizikai és társadalmi kontextusa a váratlan használatra?**

A téma a nemzetközi építészet- és városkutatás tudományos közegeiben aktuális¹. A kutatás révén Budapest is bekapcsolható ebbe a diskurzusba, amire az a körülmény ad alapot, hogy az elmúlt években itt is számos olyan eset történt, ahol meg lehetett tapasztalni a váratlan használatok működését. A különböző helyszíneken folytatott terepmunka lehetőséget adott, hogy az elméletileg feltárt témakör által felvetett kérdésekre empirikus lokális kutatások segítségével lehessen válaszokat találni.

A téma kutathatóságával kapcsolatban felmerül azonban az az alapvető módszertani dilemma, hogy egymástól látszólag távol eső tényezőket kell egyszerre figyelembe venni: egyrészt szükség van konkrét helyszínek vizsgálatára, melyek fizikai téri dimenziókkal rendelkeznek. Másrészt emberekről is szó van, akik a helyszíneken valamilyen autonóm cselekvést, téri aktust végeznek, és mindemellett tapasztalatokat élnek meg, valamint gondolatokat fogalmaznak meg. Harmadrészt pedig mind a váratlan használatot megvalósító emberek, mind pedig ezek helyszíne része egy társadalmi viszonyrendszernek. Szükség van tehát egy olyan koncepcióra, mely képes egységbe foglalni ezeket a különböző területeket. Ebből kiindulva, a kutatás teoretikus alapjai Henri Lefebvre 1974-ben Párizsban megjelent *La production de l'espace* (A tér termelése)² című művében megfogalmazott elméletekre, valamint az ezek által inspirált építészeti- és városkutatások szemléletmódjára épülnek.³ Lefebvre szerint a társadalom létrehozza, azaz „megtermeli” saját terét, melynek egyaránt részét képezi az épített fizikai környezet, az emberi gondolatok terepe, valamint az emberek közötti viszonyrendszer, vagyis a társadalmi kontextus. A koncepció téri szemléletével olyan inkluzív elméleti megközelítésre nyílik lehetőség, mely képes egymástól távol eső területeket egységes keretbe foglalni. A lefebvre-i térszemlélet jelen esetben nem csak analógia, hanem koncepcionális alappillér is, hiszen a váratlan használatok értelmezhetetlenek lennének a tér társadalmi

aspektusai nélkül. A társadalmi tér jelen kontextusban a hétköznapi élet konkrét terét jelenti, amitől elidegeníthetetlen, sőt annak alapvető tényezője a társadalmi konstruáltság. Lefebvre könyvének első megjelenése óta tekintélyes szakirodalom született különböző tudományágakban, melyek továbbfejlesztették, kritizálták, újraértelmezték és alkalmazták térelméletét. Ezen irodalom jelen téma szempontjából releváns fogalmainak megismerésétől azt várom, hogy segítségükkel leírhatóvá és megismerhetővé válnak a váratlan használat tulajdonságai, alkotóelemeinek viszonyrendszere.

A dolgozat egyik fő kihívása egy olyan vizsgálati keretrendszer felállítása, ami az építészet és általánosabban véve az épített környezet társadalmi téri megközelítésének elméletével foglalkozó irodalom fogalmaira épül, és amelynek alkalmazásával a váratlan használatok valós példái elemezhetővé válnak. Az esettanulmányok vizsgálati keretrendszer szerinti elemzésétől pedig azt várom, hogy eredményeik révén elméleti ismeretek szerezhetőek a váratlan használatok téri hatásairól.

Különös kihívást jelent a dolgozat téri szemléletmódja, tekintve, hogy építészeti disszertációról van szó. Az építészeti diskurzusoknak ugyanis a XIX. század vége óta központi fogalma a tér, melynek jelentésére és az építészettel való kapcsolatára számos különböző értelmezés létezik. A tér fogalma az építészet területén nem csak akadémiai közegben használatos, hanem a mindennapi tervezői gyakorlatban is, ahol a leggyakrabban mint a fizikai valóságról alkotott gondolati konstrukció jelenik meg, ami a tervezett épületekről való kommunikáció eszköze. A megvalósult építészeti produktum viszont a hétköznapi, „valós”, társadalmi tér részévé válik. Mi több, Lefebvre elméletéből az is következik, hogy mivel maga a tervezés aktusa is a társadalmi térben zajlik, a tervezéshez használt téri kommunikáció is a társadalmi folyamatok terméke. Mindez azt jelenti, hogy az építészeti diszciplína számára szükségszerű a társadalmi tér felismerése, és abban saját helyének megtalálása. A váratlan használatok témája ennek a felismerésnek az elmélyítését szolgálja, hiszen ezáltal egy speciális szegmensét vizsgálom annak a kérdéskörnek, hogy mi történik a tervezett épített elemekkel, miután azok fizikailag megvalósultak és „bekerültek” a mindennapi társadalmi valóságba, vagyis miután az emberek elkezdték azokat használni.⁴

A dolgozat felépítése

A bevezető után a 2.1. fejezetben a humán és társadalomtudományokban az elmúlt harminc évben kibontakozó, **téri vagy térbeli fordulatként** (*spatial turn*) emlegetett jelenséget előkészítő elméleteket vizsgálom.⁵ Ezek az elméletek három francia szerző 1960-as és 1970-es években megfogalmazott gondolatira vezethetők vissza: Michel Foucault,⁶ Henri Lefebvre⁷ és Michel de Certeau.⁸ Az említett szerzők térkonceptióinak elemzésénél arra fókuszálok, hogy ezek tükrében hogyan válik értelmezhetővé a váratlan használat. Az elemzésből arra a következtetésre jutottam, hogy a váratlan használatok összefüggésbe hozhatók a társadalmi tér alakításával, ahhoz azonban, hogy megértsük, hogyan történik ez a téralakítás és milyen további téri következményekhez vezet, konkrét esetek vizsgálata is szükséges. Az elméleti megalapozás tanulságaként sikerült téri fogalmakkal leírni a bevezetőben megadott alapkérdést a következők szerint: **a váratlan használat olyan jelenség, ami időlegesen képes megzavarni az adott társadalmi tér domináns termelési módját. Kérdés azonban, hogy hozzá tud-e járulni egy alternatív társadalmi tér megtermeléséhez? Társíthatók-e hozzá olyan jellemzők, technikák, melyek egy másik tér megtermeléséhez vezetnek?**

A dolgozatban így tehát meghatároztam azt a térkonceptiót, melyben értelmezhetővé válik a váratlan használat és annak kapcsolata a társadalmi tér különböző aspektusaival. A kutatási

kérdés megválaszolásához viszont szükséges a váratlan használat lehetséges technikáinak vizsgálata, amihez elengedhetetlen további fogalmak megismerése. Ezen fogalmak megismerése által válnak értelmezhetővé a használat lehetséges „tértermelő” hatásai. Ebből a célból a 2.2. fejezetben az építészeti gondolkodás azon elméleteit vizsgálom, melyek figyelembe veszik a tér társadalmi rétegzettségének problematikáját.⁹ Ennek oka, hogy, az építészeti gondolkodásban a társadalmi tér szempontjai gyakran olyan módon jelennek meg, hogy formai kérdések helyett a fizikai tér és elemeinek használatára, az emberi cselekvések kreatív aspektusaira kerül hangsúly. Olyan elméletekről van szó, melyek újraértelmezik az ember aktivitásainak szerepét magában az épített környezet létrehozásában.

A 2.3. fejezet a használatához kötődő fogalomkészletet a társadalmi tér elfoglalásának lefebvre-i elveivel¹⁰ bővíttem ki, azokat illusztrálva pedig elméleti és gyakorlati példákat mutatok be, melyek az elvek további aspektusait mutatják meg: ezek az uralkodás (domination), elsajátítás (appropriation), eltérítés (diversion) és kooptáció (co-optation).

A 3. főfejezetben a társadalmi térről és a használat témakörében bevezetett elméletek és fogalmak felhasználásával egy vizsgálati keretrendszert készítek, mely a budapesti esettanulmányok szemléletmódját adja meg. Ezen kívül a vizsgálatok módszereinek és az esetek kiválasztásának szempontjait ismertetem.

A 4. főfejezet ismerteti a Budapest különböző helyszínein végzett terepmunkára alapozott kutatásokat, melyek tanulságaként a dolgozat új tudományos eredményei megfogalmazhatók. Az esettanulmányok célja egyrészt a kiválasztott jelenségek értelmezése a nemzetközi tudományos közeg fogalmaival, valamint a váratlan használatok elméletének kibővítése a vizsgálatokra támaszkodva. Mindezeket túl pedig az elméleti koncepciók és fogalmak alapján felállított vizsgálati keretrendszer alkalmazhatóságát bizonyítják, ami szintén a dolgozat tudományos eredménye.

Az esettanulmányok kiválasztásáról és a kutatási módszerről

A dolgozat 3. főfejezetében ismertetett keretrendszer a váratlan használatok vizsgálatához elméleti perspektívát és kutatási irányt ad. A felhasználásával végzendő konkrét kutatások módszerét azonban nem határozza meg. Mivel a váratlan használatok témája a valóságosan megtapasztalható hétköznapi térbe ágyazott, emiatt adekvát megközelítés volt olyan empirikus módszert választani, ami helyszíni terepmunkán alapszik, hiszen így a jelenségeket azok konkrétságában lehet vizsgálni pontosan ott és akkor, ahol- és amikor történnek. Ez azt vonja magával, hogy a kutatás készítésének jelenében zajló eseteket kell kiválasztani. Az esetek kiválasztásának további szempontja volt, hogy a jelenségeket kiváltó cselekvések megfeleljenek a váratlan használat már megismert kritériumainak. Ezen túlmenően, mivel a dolgozat egyik célja bemutatni, a váratlan használatok széles spektrumát, ezért léptékben és létrejöttük motivációit tekintve különböző eseteket kutattam fel. Résztevő megfigyelés révén közvetlen tapasztalatok gyűjtése vált lehetővé, melyek a kutatások elsődleges forrásul szolgáltak. Közös elem volt a kutatások adatgyűjtésének eszközkészletében a napi szintű helyszíni jelenlét, mely során fotódokumentációkkal és rajzi vázlatokkal dokumentáltam a váratlan használatok működését. A helyszíni jelenlétek konkrét hossza, és a dokumentációk típusának megválasztása az adott eset speciális körülményeitől is függött. Forrásként felhasználtam továbbá az egyes esetek nyomán megjelent híradásokat, sajtóriportokat, valamint, releváns tudományos publikációkat, amennyiben fellelhető volt ilyen.

Budapest számos lehetőséget adott esettanulmányok vizsgálatára, hiszen a kutatás idején több olyan

jelenség is zajlott, mely a témakörbe tartozik. Ezen túl, mivel a vizsgálatok a használat előtti és használat közbeni állapotok összehasonlítására épülnek, ezért fontos volt azon helyszíneken megvalósult eseteket kiválasztani, amelyeknek hétköznapi állapotáról rendelkezésemre álltak hasonló személyes jelenlétben alapuló tapasztalatok, mint amilyeneket a váratlan használatokkal terhelt esetben tudtam gyűjteni.

A dolgozat új tudományos eredményei

A dolgozat új tudományos eredményei a 2014 és 2018 között Budapesten végzett esettanulmányok kutatásához kötődnek.

1. tézis: a váratlan használatok előfordulási spektrumairól és téralakító tulajdonságairól

Az épített környezet váratlan emberi használati képesek változást indukálni a társadalmilag konstruált tér elgondolt, észlelt és megélt vetületeiben, így téralakító tulajdonságokként értelmezhető jellemzőkkel bírhatnak. A vizsgált esetek alapján igazolást nyert, hogy a váratlan használatok téralakító tulajdonságai jelen lehetnek különböző léptékekben: az ember mikrokörnyezetében, épület-, valamint városi köztér helyzetekben.

Kapcsolódó publikációk: [1, 2, 3, 4, 5, 6]

A tézis magyarázatához több saját és csoportos kutatási projektet tanulságait használok fel, melyek különböző fizikai léptékekben vizsgálják a váratlan használatok téralakító tulajdonságait. A kutatások során három léptéket tártam fel: az egyén mikrokörnyezetét, az épület vagy épületrészt, valamint a városi teret. A váratlan használatok téralakító tulajdonságainak mindhárom léptékben való jelenlétét budapesti esetek elemzésére támaszkodva bizonyítom be. Így ez a tétel több publikációm összegzése.

Az egyén mikrokörnyezetében létrejövő téri változásokat figyeltük meg 2014-ben a Térrelterítés Munkacsoport és a holland Sandberg Istituut System D Academy tagjaival közösen végzett csoportos kutatás során. A Csepel Művek üzemi területei környékén a dolgozók által rejtve létrehozott spontán pihenőtereket vizsgálva kimutattuk, hogy az emberek cselekvései révén a környezet elemei új értelmezést kapnak: a biciklitárolókból ülőfelület, használaton kívüli területből pedig közösségi tér alakul ki. 2015-ben a BME építészhallgatóinak bevonásával végeztünk terepmunkát belvárosi környezetben: vizsgáltuk többek között azt az esetet, amikor metróellenőrök az állomások bejáratánál személyes tárolóhelyeket alakítanak ki az utasforgalomtól félreeső területeken. Az ellenőrök a komplex épített környezet réseinek váratlan jelentéstartalmat adnak, átértelmezve a tér elgondolt, észlelt és megélt momentumait.

Egy csoportos kutatás keretein belül az épület- és épületrész léptékre kiterjedő váratlan használat téralakító tulajdonságainak feltárása kapcsán a budapesti történeti épületek egykori nagypolgári lakásainak tereiben egyre nagyobb számban megjelenő közösségi szálláshelyekhez kötődő használatokat elemeztem. Bemutattuk többek között, hogy a hostelek okozta tömeges használat hatására a társasházak közös terei szinte az utca meghosszabbításává váltak, azaz nyilvános térhez hasonlóan működnek. Ez a változás példa a megváltozott használat téralakító tulajdonságára. Szintén az épület léptékhez kötődő példa az újpalotai földszinti lakótelepi lakások informális bővítése kertek kialakításával, melyeket a lakások használói a nyilvános használatú zöldterületekből sajátítottak el. Kerítéseket és sövényeket építettek, melyekkel kijelölték a használatba vett, elsajátított territórium konkrét fizikai határait. Ezen esetben a váratlan cselekvés, azaz a lakások erkélyéhez kapcsolódó területek privát térként való használata közvetlenül alakította ki a zöldterület kertként való újraértelmezését.

A városi terek léptékére kiterjedő váratlan használatok hatásai kapcsán megállapítottam, hogy azok az

emberi mikrokörnyezetben történő használat során létrejövő téralakításokból tevődnek össze. Váratlan használatok során meglévő terek megszállásáról van szó, melyeknek három csoportját különböztettem meg a vonatkozó szakirodalom alapján: a szükség, az autonómia és a kontroll térfoglalásait.¹¹ A kutatást a továbbiakban a városi léptékben megvalósuló használatok téralakító tulajdonságainak vizsgálatával folytattam és a további tézisek is ennek a léptéknek a jellemzőiről nyújtanak ismereteket. Ezek vizsgálatához alkalmaztam szisztematikusan a felállított vizsgálati keretrendszert.

2. tézis: a váratlan használatok téralakító tulajdonságainak feltárására létrehozott vizsgálati keretrendszerrel

Létrehoztam egy olyan vizsgálati keretrendszert, ami a tér társadalmi konstruáltságának és a használat kreatív potenciáljának elméleti koncepcióin és fogalmain alapszik. A keretrendszer alkalmas kutatási szemléletmódot és irányt ad a váratlan használatok téralakító tulajdonságainak megismerésére, e tulajdonságok épített környezetre gyakorolt hatásainak felderítésére és azok téri fogalmakkal való értelmezésére városi tér léptékben. A vizsgálatikeretrendszer alkalmazhatóságát bizonyítják az értekezésben feldolgozott esettanulmányok.

Kapcsolódó publikáció: [1, 2, 4]

A dolgozat 2. fejezetben bevezetett térelméletek és téralakítási elvek elemzésére azért volt szükség, hogy segítségükkel létrehozassak egy keretrendszert, amiben az emberi cselekvéseket olyan jelenségekként lehet vizsgálni, melyek nyomán változás történhet a társadalmi térben. Ezen vizsgálati keretrendszer adja a dolgozat további részében bemutatott esettanulmányok vázát. A keretrendszer segítségével, régebbi és újabb fogalmi és szempontrendszerek használatával megkísérlem leírni egyrészt a közelmúltban Budapesten történt, nagy közéleti visszhangot kiváltó „köztér-foglalásokat”, másrészt kevésbé látványos hétköznapi jelenségeket, melyekben a közös jellemző a váratlan használatok jelenléte. Ezeket a lokális eseteket a bevezetett elméletek felhasználásával helyezem globális kontextusba.

A vizsgálati keretrendszer a következő három részre tagolható: először az adott helyszín téri elemzése történik meg a vizsgált váratlan használati mód vagy másképpen téri gyakorlat megjelenése előtt. Lefebvre téri hármasságára alapozva mutatom be a konkrét teret, azaz **feltérképezem a terület elgondolt, észlelt és megélt momentumait**.

Ezt követően a megjelenő váratlan használat vizsgálatát végzem el az alábbi szempontok szerint.

A váratlan használat célja. Első lépésként a megjelenő használatot motiváló szándékokat tárom fel.

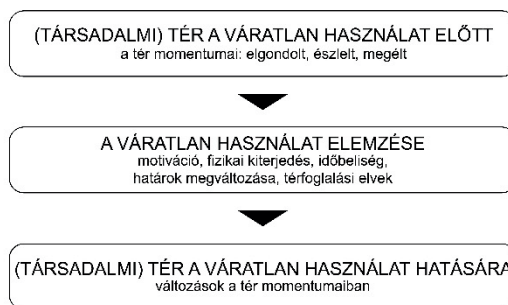
Fizikai kiterjedés. A vizsgálati szempont azt mutatja meg, hogy mekkora fizikai területre terjed ki az elemzett használat hatása.

Határok megváltozása. A vizsgált használatok hatásának fizikai téri kiterjedésével együtt jár, hogy új határokat képeznek illetve a meglévőket újraírják. A határok feltérképezése kiváltképp fontos a használatok téri aspektusának értelmezése céljából, hiszen a határ a térbeliség egyik alapvető megnyilvánulása.

Időbeliség. A megismert elméleti háttér nyomán a teret folyamatként értelmeztük. Ebből adódóan az időbeliség fontos jellemzővé válik, mivel a vizsgált használatok révén kialakuló események időbeli struktúrája hatással lehet téri működésükre.

Térfoglalási technikák. Ezen vizsgálati szempontnál azt próbálom kideríteni, hogy az ismertett térfoglalási elvek közül melyek jellemzőek az adott használatra.

VIZSGÁLATI KERETRENDSZER A VÁRATLAN HASZNÁLATOK TÉRALAKÍTÓ TULAJDONSÁGAINAK FELTÁRÁSÁHOZ

A kiindulási állapot szerinti helyszín elemzését a megjelent váratlan téri gyakorlattal együtt élő helyszín ismételt téri elemzése követi azonos szempontok alapján, mint a használat megjelenése előtt.

Ettől a konstrukciótól azt várom, hogy használatával kirajzolódnak a megjelent váratlan használatok téralakító hatásai. A keretrendszer tehát nem egy merev modellt ad, hanem egy kiindulási alapot, amire az adott egyedi esethez igazodó struktúrájú vizsgálatok építhetők.

3.tézis: a szükség által motivált váratlan használat téralakító tulajdonságairól: spontán térfoglalásból szervezett társadalmi tér

A városi nyilvános tereken a szükség által motivált váratlan használatok elemei és kezdetben szervezetlen megnyilvánulásai idővel magas szervezettséget mutató, saját belső szabályrendszerrel és infrastruktúrával bíró komplex társadalmi teret képesek kialakítani. A megtermelt térben a kezdeti spontán cselekvések szolgáltatások létrejöttét indukálják. A szolgáltatások gyakorlásával a létrejött tér fennmarad, és továbbtermelni önmagát, dinamikusan alkalmazkodva a váratlan használatokban bekövetkező változásokhoz.

Kapcsolódó publikáció: [4]

A dolgozat harmadik tézise a 2015 nyarán a Baross téren kialakult informális menekülttáborban végzett kutatás eredményein alapul. Elemeztem a Baross tér elgondolt, megélt és észlelt momentumait a váratlan táborozás megjelenése előtt, majd tanulmányoztam a tábor kialakulását és folyamatos változásait. A közel három hónapig fennálló jelenség vizsgálata során nem csak arra kaptam igazolást, hogy a váratlan használatok közvetlenül képesek tereket kialakítani városi tér léptékben is, hanem a kialakult társadalmi tér időben lezajló alakulásáról is ismereteket szereztem. A létrejött „tábor tér” alakulásának három időbeli szakaszát különböztettem meg: az első a *spontán, informális periódus*, ami június végétől augusztus elejéig a tartott. A második szakasznak azt az időszakot tekintem, amikor a városvezetés formális intézkedésekkel, például tranzit zónák kijelölésével próbálta rendezni a kialakult kaotikus szituációt, amit emiatt a *formális kontroll kísérleteinek (illetve a Tranzit Zóna időszakának)* neveztem. Szeptember elejére nyilvánvalóvá vált, hogy a formális tranzit zóna kapacitása nem képes kiszolgálni az egyre növekvő tömeget. Ezen időszakban az önkéntes humanitárius aktivisták száma is megnövekedett, illetve több segítőszervezet is megjelent. A Baross téren tehát az informális aktivitások összetett szolgáltatási rendszerré váltak, melyek képesek voltak dinamikusan alkalmazkodni a rászoruló emberek szükségleteihez. Erre a periódusra *kialakult informális szakaszként* hivatkozom. A tábor mindhárom szakaszában a vizsgálati keretrendszer szempontjai szerint tárom fel a használatok téralakító tulajdonságait. A váratlan használatok megjelenését a szükség motiválta, ami további tényezőkre bontható: a menedék, az élelem, az alapvető higiénia és az információ

szükségeire. A kutatás során feltárom, hogy az ezen igények mentén kialakuló téri gyakorlatok hogyan alakították át a Baross teret egy közlekedési csomópontból informális menekülttáborrá a vizsgált időszakban. Bemutatom továbbá, hogy a szükség mentén kialakuló használati módok mellett a hétköznapi szociális élet gyakorlatai is megjelentek, valamint szeptemberben egy időre a tábor aktív politikai térré is alakult.

A fejezetben az említett szempontok mentén végzett kutatás segítségével részletesen feltárom, hogy a teret szálláshelyként használó emberek váratlan megjelenése nyomán számos további aktivitás jött létre, melyeknek következtében az ideiglenesen táborrá vált tér egy evolúciós folyamaton ment keresztül: egy spontán térfoglalásból egy összetett, szervezett, *ad hoc* szolgáltató rendszer alakult ki.

	A Baross tér a váratlan használat megjelenése előtt	A Baross tér a váratlan használat megjelenésével
A tér elgondolt aspektusa	Budapest egyik legösszetettebb közlekedési csomópontja.	Egy olyan tábor tér, ahol különböző humanitárius funkciók, szállás és információ érhető el.
A tér észlelt aspektusa	Az agoratér nagyrészt üres, kihasználatlan érzetet kelt. Jellemző tevékenységek a téren való áthaladás egyik közlekedési eszközzel a másikkra történő átszállás miatt, valamint a rövid idejű várakozás.	A terület emberekkel zsúfolt, ahol a megtelepedés alapvető tevékenységei zajlanak.
A tér megélt aspektusa	A Keleti pályaudvar mint a város egyik kapujának hatása határozza meg a tér identitását.	A terület az európai menekültválság egyik mementójává vált.

4. tézis: a váratlan használat által termelt alternatív- és a hétköznapi tér kölcsönhatásáról: az autonómia tere

A városi nyilvános területek autonómia törekvések által motivált váratlan használata képes spontán módon olyan alternatív közösségi teret termelni, mely kiterjeszti az adott helyszín megszokott használati lehetőségeit. A megtermelt tér további aktivitásokat generálhat, melyek révén az hosszútávon képes beépülni a jelen levő hétköznapi téri gyakorlatok közé. E folyamat során a közösségi- és a helyszín hétköznapi társadalmi tere kölcsönhatásba lép egymással, melynek eredményeképpen az eredetileg spontán megtermelt tér elkezd alkalmazkodni a használói igényekhez, és az adott helyszín működését fenntartó formális rend szabályaihoz, ugyanakkor fokozatosan annak identitásformáló elemévé válik.

Kapcsolódó publikáció: [2]

A tézis a Szabadság híd 2016 és 2018 közötti alternatív használatainak elemzése során született eredményeket foglalja össze. Az elemzésben rámutattam, hogy a váratlan tevékenységek képesek kiterjeszteni egy terület használhatóságát, ami ahhoz vezethet, hogy a kezdetben váratlan használatok megtelepednek és a helyszínhez kötődő megszokott téri gyakorlatok részévé válhatnak. A Szabadság híd esetében a közösségi használat elkezdett beépülni a híd társadalmi terébe.

Terepkutatások alkalmával megfigyeltem a Szabadság hídon spontán kialakult közösségi tér fejlődését. A kutatás során vizsgáltam a hétköznapi használat mellett a híd tartószerkezeti elemein megvalósuló

térfoglalást, melyben felismerhető volt az elsajátítás jelensége.

A kutatás következő állomását 2016 nyarának eseményei szolgáltatták. A Szent Gellért téren végzett útfelújítási munkák miatt három hónapra lezárták a hidat az autó és villamosforgalom elől. Ez az alaphelyzet megteremtette a fizikai téri feltételeket arra, hogy a hétköznapiakban csak a közlekedés által dominált tér réseire korlátozódott közösségi használat kiterjedjen a teljes hídra. Bemutattam, hogy a városlakók spontán tevékenységei révén a Szabadság híd egy eltérített közösségi térré alakult. Megváltoztak a hírhoz kapcsolódó téri gyakorlatok: az átközlekedés helyett célhelyszínné vált, ami számos rekreációs, közösségi és kulturális programnak adott helyet, melyek bármiféle központi szervezés nélkül valósultak meg.

A következő évben sikeres civil kezdeményezés indult, hogy ideiglenesen ismét zárják le a hidat az előző évi jelenség ismételt előidézése céljából. Ennek eredményeképpen négy nyári hétvégén újra csak a gyalogosoké és bicikliseké lett a híd. Az időszakok meghatározásából is látható, hogy az előző évben spontán, tervezetlenül létrejött tér újbóli megjelenése időbeli és térbeli szabályok mellett valósult meg. A használathoz alkalmazkodó infrastruktúra is megjelent. Kijelölték a biciklis és gyalogosközlekedés territóriumait, valamint a biztonságos használat érdekében fizikai akadályokat installáltak a híd tartóira. Fentiekén túl a hídnak saját házirendje is létrejött. Felfedezhetővé vált a kooptáció jelensége abban az értelemben, hogy a szervezett városi tér elkezdte beépíteni rendszeres téri gyakorlatai közé az előző évi spontán, kontrollálatlan jelenséget. Rámutattam továbbá, hogy a váratlan használatok nyomán egy sajátos identitással bíró tér alakult ki melynek a híd fizikai, észlelt tulajdonságai is részét képezik. A közösségi használat folyamatosan beépül a híd identitásába, de a híd is beépül a közösségi gyakorlatok által termelt térbe.

	A Szabadság híd a váratlan használat megjelenése előtt	A Szabadság híd a váratlan használat megjelenésével
A tér elgondolt aspektusa	A budai és pesti városrészt összekötő mérnöki konstrukció.	Közösségi rendezvénytér.
A tér észlelt aspektusa	Az autós és villamosközlekedés dominanciája. A grandiózus panoráma és szerkezet látványa.	A teljes híd gyalogoshasználatba került. Átközlekedés helyett célhelyszín lett.
A tér megélt aspektusa	A város egyik történeti szimbóluma, társadalmi és személyes történetek helyszíne.	A közösségi használat elkezdett beépülni a híd identitásába.

5.tézis: a váratlan használat mint a kontroll tere

A váratlan használatok spontán téralakító hatásai nem csak a tér fellazításához járulhatnak hozzá, hanem olyan új téri rendet is generálhatnak, mely a használat lehetőségeit nem kiterjeszti, hanem korlátozza. A létrejövő téri gyakorlatok nyomán a városi területek birtokviszonyainak ideiglenes újrendezésével valósul meg, és a váratlan használatok révén kialakult tér szabályrendszere a jelen levő összes használóra kiterjed.

Kapcsolódó publikáció: [1]

A tézist a 2017-ben Budapest belvárosában megvalósult lomtalanítások téri kutatásának nyomán fogalmaztam meg. A kontroll által motivált térfoglalás vizsgálatához feltártam a lomtalanítások alkalmával megjelenő váratlan használatokat és az azok nyomán spontán létrejött tér különböző momentumait. Azt

találtam, hogy az adott használatról függően más és más jelentést, azaz megélt tartalmat kapnak az utcára kihelyezett tárgyak. A helyszíni adatgyűjtések során három váratlan használati módot különítettem el: a *városi játékot*, a *kincsvadászatot* és a *foglalkozásszerűen űzött gyűjtögetést*. A különböző használati módok egyszerre vannak jelen és ennek megfelelően hatással vannak egymásra. Kiderült, hogy a foglalkozásszerűen űzött gyűjtögetés, ami informális használtcikk-gyűjtők munkaterületévé és spontán használtárucikk piaccá alakítja, részben átalakítva az előbbi két használatot is: a városi játék háttérbe szorul, a kincsvadászok pedig a kialakult piacok helyszíni vásárlóivá válnak. A lomhalmazok védett, privát területekké alakulnak, ahol a lomok árucikkek lesznek. A budapesti lomtalanítás során megjelenő váratlan használatok tehát kitermelnek egy ökoszisztémát, melynek használói saját téri gyakorlatokat, működési szabályokat és térfelosztást alkotnak. A lomtalanítási időszak végével ez az ökoszisztéma nyomtalanul eltűnik, az utca ismét a hétköznapi élet színtere lesz, majd egy év múlva néhány napra újra átalakul a lomtalanítás szereplőinek saját terévé.

	A lomtalanítás tere a váratlan használat megjelenése előtt	A lomtalanítás tere a váratlan használat megjelenésével
A tér elgondolt aspektusa	Évi rendszerességgel lebonyolított kollektív szolgáltatás.	Művelési terület, , értékek potenciális lelőhelye.
A tér észlelt aspektusa	A lomtalanítás téri gyakorlata során enteriőrök tartozéki lepik el a külső nyilvános teret.	A lomhalmazok módszeres átkutatásának, és ellenőrzés alá vételének gyakorlata valósul meg.
A tér megélt aspektusa	Régi korok kellékei, személyes tárgyak révén az emberi élet nyomaival telítődik a nyilvános utca.	Kontroll alá vont lomhalmazokból ideiglenes használtárucikk piac alakul ki.

Összefoglalás, haszon, további kutatási irányok

A „Cselekvésből tér” téma építészettudományi kutatása kiegészíti más diszciplínák téri kutatásait. Az esettanulmányok egyrészt a váratlan használatok téralakító tulajdonságainak elméleti ismereteit bővítik, valamint magukat a jelenségeket téri fogalmakkal teszik leírhatóvá. Az esetek egy részének történet már építészeti megközelítésű bemutatása, azonban átfogó, tudományos téri vizsgálatuk még nem született. A feldolgozott eseményekről ilyen módon az is kiderült, hogy számos olyan téri jellemzőjük van, ami az építészek és egyéb tervezők számára releváns információkat tartalmaznak. Azt mutatják meg, hogy az emberi használat az épített környezet olyan rejtett lehetőségeit képes feltárni, aminek változatos megnyilvánulásait nem lehet teljeskörűen megjósolni a tervezés során. Ez nem a tervezés hibája, hanem egy jelenség, amit viszont például az építészeti tevékenység során fontos tudatosítani.

Ezeket túl az esetek vizsgálata magának a vizsgálati keretrendszernek – melyet a vonatkozó elméletek felhasználásával hozam létre – a tesztelését is szolgálta. Kiderült, hogy annak szempontjai és a téri hármasság használat előtti és használat hatása alatti összevetésével olyan eredmények kaphatók, melyek megmutatják hogy a váratlan használatok képesek hozzájárulni a társadalmi tér termeléséhez és képesek azt új irányokba terelni. A keretrendszer alkalmas eszközzé válhat például az építészeti oktatás számára az emberi tevékenységek és az épített környezet kölcsönhatásának tanulmányozásában. Az urbanizáció jelenkori jelenségei, mint például az egyre intenzívebb természeti és humanitárius válságok fokozhatják a váratlan használatok megjelenésének gyakoriságát, ezért az élet téri aspektusaival foglalkozó gyakorlati

szakemberek (tervezők, stratégiaalkotók) is hasznosíthatják a dolgozat eredményeit és szemléletmódját.

További haszna a dolgozatnak, hogy hozzájárul a társadalmi téri szemlélet hazai építészeti diskurzusba való beépüléséhez, hiszen több olyan, a nemzetközi szakirodalomban széleskörben hivatkozott elméleti mű tanulságait is felhasználja az elemzések során, melyek itthon jelenleg kevésbé ismertek.

A tézisekhez kapcsolódó publikációk

1: Hory, Gergely. “Ephemeral Metamorphosis of the City: Bulky Waste Collection in Budapest.” In *Understanding Central and Eastern European Cities: Case Studies in Urban Design and Planning*, szerkesztette Melinda Benkő és Kornélia Kissfazekas, 66-81. Budapest: L’Harmattan, 2019. ISBN 978-2-343-16182-2

2: Hory, Gergely. “Tértermelés a Duna fölött: A Szabadság híd alternatív használatának téri vizsgálata.” *Metszet: építészet újdonságok szerkezetek részletek* 10, no. 3 (2019):38-42. / doi: <https://doi.org/10.33268/Met.2019.3.7> / ISSN 2061-2710/ Scopus

3: Benkő, Melinda, Regina Balla, és Gergely Hory. “Participatory Place-making in the Renewal of Post-Communist Large Prefabricated Housing Estates: Újpalota Case Study, Budapest.” *Journal of Place Management and Development* 11, no. 3 (2018): 223-241./ doi: <https://doi.org/10.1108/JPM-D-06-2017-0050>/ Scopus

4: Hory, Gergely, és Melinda Benkő. “The Urban Space of the Migrant Crisis: Analysis of the Spatial Evolution of an Informal Transit Camp at Budapest’s Historic City Centre.” *Architektúra & Urbanizmus* 60, no. 3-4 (2017): 126-143. / Scopus, WoS

5: Hory, Gergely, Zoltán Major, Péter Müllner és Melinda Benkő. “Exploration of Spatial Design Issues at Backpacker Hostels in Budapest’s Historic Center: Informality, Density, and Adaptability,” *Frontiers of Architectural Research* 6, no. 2 (2017): 157-168. /doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.foar.2017.02.005> / Scopus

6: Hory, Gergely. “[Fusi]city – Szereld meg Budapestet! A System D és a városi fusizás elmélete és gyakorlata.” *Utóirat/Post Scriptum* 15, no.81 (2015): 42-44.

Jegyzetek

¹ Az emberi cselekvésekben rejlő kreatív potenciál építészeti vonatkozásának témája jelenik az utóbbi években megjelent művek közül például a következőkben:

Jonathan Hill, *Actions of Architecture: Architects and Creative Users* (London UK, New York NY: Routledge, 2003).

Nishat Awan, Tatjana Schneider és Jeremy Till, *Spatial Agency, Other Ways of Doing Architecture* (Abington UK, New York NY: Routledge, 2011).

Daniel Maudlin és Marcel Vellinga, szerk., *Consuming Architecture: On the Occupation, Appropriation and Interpretation of Buildings*, (Abingdon UK, New York NY: Routledge, 2014).

A téma váróépítészeti vonatkozásban:

John L. Chase, Margharet Crawford és John Kaliski, szerk., *Everyday Urbanism* (New York: Monacelli Press, 1999).

Karen A. Franck és Quentin Stevens, szerk., *Loose space: Possibility and diversity in urban life* (Abingdon: Routledge, 2007).

Jeffrey Hou, szerk., *Insurgent Public Space: Guerrilla Urbanism and the Remaking of the Contemporary Cities* (London: Routledge, 2010).

Sarah Hartmann, *Monuments of Everyday Life: Interplays of City, Infrastructure and Architecture in Sao Paolo* (Berlin: Routledge, 2019).

Az ember mikrokozmoszának területében:

Iain Borden, "Body Architecture: Skateboarding and the Creation of Super Architectural Space," in: *Occupying Architecture: Between the Architect and the User*, szerk. Jonathan Hill (Routledge: London, 1998): 111-125.

Adaptive Actions, szerk., *Heteropolis* (Montreal: Adaptive Actions, 2013).

² Henri Lefebvre, *La production de l'espace* (Paris, Éditions Anthropos, 1974). A dolgozat készítéséhez elsősorban a könyv angol fordítását használtam:

Henri Lefebvre, *The Production of Space*, ford. Donald Nicholson-Smith (Oxford UK, Cambridge Mass.: Blackwell, 1991).

³ Lefebvre gondolatainak újraértelmezésére találunk a kortárs építész- és városkutatás területén a következő kötetekben:

Kanishka Goonewardena et. al., szerk., *Space, Difference, Everyday Life: Reading Henri Lefebvre* (New York: Routledge, 2008).

Lukasz Stanek, Christian Schmid és Ákos Moravánszky, szerk., *Urban Revolution Now: Henri Lefebvre in Social Research and Architecture* (Surray UK, Burlington USA: Ashgate, 2014).

⁴ Tatjana Schneider, Jeremy Till. "Beyond Discourse: Notes on Spatial Agency," *FOOTPRINT* [Online], no. 4 (2009): 97-112.

⁵ Viktor Berger, *Térré szőtt társadalmiság: A tér kategóriája a szociológiaelméletekben* (Budapest: L'Harmattan – Könyvpont, 2018) 27-28.

⁶ Michel Foucault, "Eltérő terek," ford.: Miklós Sutyák, in Michel Foucault, *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések* (Debrecen: Latin Betűk, 2000): 147–155. A tanulmányt Foucault 1967-ben írta, de nyomtatásban csak 1984-ben jelent meg.

⁷ Michel de Certeau, *A cselekvés művészete. A mindennapok leleménye 1*, ford. Sándor Sajó, Zoltán Z. Varga, Dávid Szolláth (Budapest: Kijárat Kiadó, 2010). Az eredeti mű 1980-ban jelent meg.

⁸ Lefebvre, *The Production of Space*.

⁹ Bernard Tschumi, *Architecture and Disjunction* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1996).

Jonathan Hill, *Actions of Architecture*.

Awan, Schneider és Till, *Spatial Agency*.

¹⁰ Lefebvre, *The Production of Space*. 164-168, 368-369.

¹¹ Charlie Hailey, *Camps : a Guide to 21st-Century Space* (Cambridge Mass., London UK: The MIT Press, 2009).